

DÉRY TIBOR: SZÉP ELMÉLET FONÁKJA. CIKKEK, MŰVEK, BESZÉDEK, INTERJÚK (1945–1957)

Sajtó alá rendezte Botka Ferenc, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2002, 603 l.

Szép elmélet fonákja – ezzel a címmel tette közzé Botka Ferenc a Déry Archívum legújabb kötetét. A Déry Archívum keretében Botka Ferenc a Déry-hagyaték több kötetnyi anyagának teljes feltárására vállalkozik. A sorozat eddig megjelent kötetei Déry Tibor kiadatlan vagy az irodalmi köztudat számára ismeretlen műveit, édesanyjával, feleségeivel folytatott levelezését szakszerű gondozásban tárják a széles olvasóközönség elé. A legújabb kötet az 1945 és 1957 közötti időszak dokumentum jellegű írásait tartalmazza, túlnyomórészt cikkeket, beszédeket, interjúkat, jegyzeteket, de találunk itt néhány szépirodalmi művet is: novellákat, forgatókönyveket, egy rádiójáték szövegét. Az előszóban értesülhetünk a könyv keletkezésének történetéről: miként lett a sorozat tizenötödik darabja, az 1945 utáni dokumentumok gyűjteményének pedig első része. De a cím sem véletlen. Déry 1956-ban keletkezett *Útkaparó* című cikkében az 1948-tól számítandó korszak irodalmi közállapotát jellemzi így. „Olyan kor, amelyben a szép elmélet csak fonákjával súrolta életünket.” Hogy mit takar ez a sommás ítélet, azt Déry ki is fejti. „...elképzelek egy utazót – írja –, aki bármelyik régebbi korszakunkból mai irodalmunk művei közé érkeznek: úgy érezné magát, mint Gulliver, ha az óriások birodalmából közvetlenül a törpék országába hajózott volna át. S mint annak idején Lilliputban, bennünket is kizárólag arról vitáztattak, vajon a tojást a hegyesebb vagy a vastagabb végén kell-e feltörni.” De miért tulajdonít az irodalomtörténész és szerkesztő e felismerésnek kiemelt

jelentőséget? Déry ezt a cikkét 1956 nyarán előszónak szánta egy kiadásra összeállított tanulmánykötetéhez, melybe az összes, korábbi gondolkodásmódját, politikai állásfoglalását kifejező írását fölvette. Bevezető kommentárjában Botka e cikket valóban Déry ars poeticájaként értékeli, abban a gesztusban pedig, mellyel az író tanulmánykötetében felvállalja az összes korábbi politikai gondolkodását kifejező megnyilvánulását, jelen kötet szerkesztési elvének visszaigazolását is látja. „Őszintén be kell vallanunk – írja –, hogy mindezt elégtétellel olvastuk – kötetünk és sorozatunk elgondolását és igazolását látva a szavakban. S egyben jelképes felhatalmazást is arra, hogy amit Déry – bizonyos korhoz kötött megfontolásokból – mégis kihagyott, azt most utólag teljesen joggal emelhessek ki a feledésből: hiszen általuk még hitelesebb és árnyaltabb lesz a pályakép.”

De miként tekinthető e kötet egészére nézve érvényes ars poeticának ez a felismerés, melyet Déry 1956 nyarán vet papírra, hiszen maguk a szövegek a művészi hitvallásról alkotott nézetek, a *szép elméletek* tekintetében korántsem egységesek? Valóság és művészet, politika és művészet egymáshoz való viszonya ebben a kötetben újra és újra visszatérő kérdés, de az író különféle válaszokat ad és különféle írói eljárásokkal kísérletezik. 1953 első felében keltezett írásaiiban például valami olyasmivel, amit ő maga kommunista mitológiának nevez, azt is hozzátéve, hogy mit ért ezen: „a valósághoz tartva magát, de a valóság leglényegesebb elemeit kiemelve.” Amit ő itt valóságnak nevez, az az aktuális

politikai kánon akceptálását jelenti, és a művészet célját ennek propagálásában jelöli meg. Déry politikai jóhiszemősége korábbi írásaiban is megnyilvánul, de ezekből az írásokból az is kiderül, hogy egy olyan társadalmi berendezkedésnek szavaz bizalmat, melytől éppen az általános emberi szabadság szavatolását várja, s hogy ez számára mindenekelőtt a szólás-szabadság és az alkotói szabadság érvényesülését jelenti. 1953 júliusától keltezett írásaiban, beszédeiben ennek az igénynek a hangoztatásához már kritikai hangvétel is társul, de ez leginkább a hatalomhoz intézett számonkérés, a politikus, a politizáló író hangja. Hogy az irodalom, a művészet mégiscsak valami egészen más természetű formáció lenne, hogy az emberi lét kiteljesítéséért nagyon is felelős, ám lételeme mégsem az aktuális politika – ez a gondolat valóban itt, ebben a szerkesztő által is kiemelt írásban fogalmazódik meg világosan. Művészet és valóság viszonyának kérdése itt nem a szocialista realizmus ideológiai keretében, hanem az írói számvetés és az önvizsgálat összefüggésében merül fel. Az önreflexió eme képessége, s az a kritikai attitűd, mely az írókat az uralkodó kultúrpolitika által képviselt kánontól eltávolítja, szellemi nagykorúvá válását jelzi. Ilyen értelemben valóban tekinthető ars poeticának. Egy tudatfolyamat végpontját is jelöli ez a felismerés, annak a tudatfolyamatnak vagy szellemi érsnek a végpontját, melyről éppen e kötet szövegei tanúskodnak. Abban az értelemben is végpontnak tekinthető, hogy innen kapnak értelmet az előző évtized írásai. Innen kezdődhet a visszaszámlálás, ebből a nézőpontból mint centrumból kiindulva áll össze egy történet: az írói útkeresés története. Ennek a történetnek lesznek részei az

egy-egy szövegek, ennek részeként vállalhatók az előzmények, a művész melléfogásai, a közember tévedései. Ez a nevelődési történet, melyet a szerkesztő e kötetben oly kitűnő érzékkel fölvezet, joggal emlékeztethet bennünket egy bizonyos G. A. úr X.-béli történetére, hiszen itt is, akárcsak a regényben, tanúi lehetünk annak, ahogyan a naiv idegen, a jóhiszemű kívülálló szeméi előtt is lassan feltárnak a kulisszák mögött rejlt titkok.

A szerzői és a szerkesztői elvek között valóban fellelhető és a szövegtörzs egészében kimutatható megfelelés, már-már tökéletes harmónia nem csupán utólagos és véletlenszerű egybeesés. Botka Ferenc személyében tudós és érzékeny literátor vallatja Déry életművét, s e vállalatás célja nemcsak a szenvedélyes feltárás, a megbízható, precíz adatkezelés, hanem a megértés és a hiteles értelmezés is. Botka nem valamely külsődleges szerkesztői elvnek rendeli alá a szövegeket, hanem saját nézőpontját igazítja azokhoz, figyelmét leginkább arra összpontosítva, hogy saját létükhöz segítse a szövegeket, saját közegükben hagyja őket létezni. Természetesen azzal is tisztában van, hogy a tizenkét év dokumentációját felölelő szöveggyűjtemény sem világnézeti, sem pedig esztétikai nézetek vonatkozásában nem egységes, ennek megfelelően a különböző alkotói korszakokat élesen el is határolja egymástól. A kötetet három fejezetre tagolja, az első fejezetet az 1945-től 1948-ig számítható korszak írásai alkotják, a másodikat 1949-től 1953 júniusáig keletkezett szövegek, a harmadikat pedig az 1953 júliusa és 1957 közöttiek. Az egyes fejezetek közötti törésvonalak éppen az írói hitvallás jelentős fordulatait jelzik. Botka készséggel megnyitja azt a teret,

amelyben e szövegekkel értelmes párbeszéd folytatható, hozzásegíti a olvasót ahhoz, hogy az egyes írásokat önmagukban, az életmű vagy a történelmi háttér előzetes ismerete nélkül is megértse, hiszen minden szöveghez külön mellékeli a szükséges háttérismereteket. Magyarázatai, bevezető kommentárjai az egyes írásokat irodalomtörténeti kontextusba helyezik, mintegy horizontális vetületet teremtve a szövegeknek. E kötetkompozíció érdeme, hogy két irányú olvasatot is kínál: a szövegek a maguk töredezettségükben, pusztán azáltal, hogy egymás mellé rendeződnek, egy tudatfolyamatot rögzítenek, s persze a korra is visszautalnak, melynek termékei, de a tudatos és egyben tudós szerkesztői eljárás ezen túlmutatóan egy kortörténetet is megrajzol általuk, oly módon, hogy nem mulasztja el feltárni az egyes szövegek történeti és élettörténeti háttérét, kontextusát. Ily módon tehát a szöveggyűjtemény kínálta vertikális olvasat mellett egy másik vetület is érvényesül. Ami azért is érdekes, mert többfajta olvasói élményt is kínálhat a könyv: a szövegek lineáris olvasata egy életmű vagy korszak belső titkaiba nyújt betekintést, de

a szövegek eleve történeti kontextusba illesztve is értelmezhetők. A félreolvasások útvesztőitől Botka megkíméli az olvasót, szerkesztői és értelmezői eljárása a szöveggel folytatott termékeny párbeszéd mintája lehet.

Az egyes írások önmaguk töredékes voltában talán az olvasó figyelmére kevésbé méltó irodalmi melléktermékeknek minősülhetnének, de Botka szerkesztői munkája révén egy életmű alkotóelemeivé, annak részeivé válnak. Egy olyan mű részévé, melynek létrejöttében nemcsak a szerzői teljesítménynek, hanem a recepció értő és értelmező tevékenységének is jelentős szerepe van. Jelen kötet mindazonáltal csupán egy sorozat töredéke, mely sorozat ugyancsak adalék lenne valamihez, egy még nagyobb egész, a teljes életmű hiteles része kíván lenni. S ha egy pályakép megalkotásában a recepciónak valóban meghatározó szerepe van, akkor Botka Ferenc eddigi teljesítménye alapján ebben a terjedelmében is grandiózus vállalkozásban egy valóban teljes és hiteles életmű feltárásának az esélyét láthatjuk.

Bandi Irén